

ומאחר שהתנועה בהן היתה קשה, שימשו הדרכים, שבהן היה צורך בהתקנת מדריגות בגלל קשיי השטח, כדרכים משניות בלבד. השקפה זו אינה נראית לי משני טעמים:

א. אין הבחנתו של קוהל מציעה הסבר כלשהו למתכונת המיוחדת של המדריגות בעלות השוליים הבולטים;

ב. מספר הדרכים הרומיות, שהן ממעלה ראשונה, על פי הגדרתו של קוהל יצטמצם. לעומת זה יש לזכור, שסלילתן של הדרכים שימשה לרומאים לשיפור התנועה בדרכים קיימות וחדשות, וקשה להעלות על הדעת, שטרחו בסלילת דרך והשאירוה פגומה מבחינת כושר התנועה של כלי רכב. במיוחד יש לציין, שבלי ספק היתה דרך זו — בתקופת סלילתה — מן החשובות ביותר.

ז. קלאי-קליינמן

על החפירות במצר

העונה הראשונה של החפירות באתר העתיק בקיבוץ מצר נפתחה בסוף ספטמבר 1956 ונמשכה כחודש ימים. לאחר שנתגלו בשטח המשק שרידים של יישוב גדול מהתקופה הכלקוליתית, שהלך ונחרב לרגל פעולות בנייה דחופות, החליט אגף העתיקות לגשת לחפירות. מטעמו הורכבה משלחת לביצוע המשימה, בראשותו של הח"מ, שנעזר ע"י גב' ש. ברקאי וה"ה ר. גופנא, י. כצנשטיין, וב. ברוקנר. מר מושקוביץ שרטט את התכנית; גב' לוינגר ציירה את כלי החרס; ומר ג. רוזנבאום עסק בצילום. ה"ה יהודה רות ויואש, מהמדור לידיעת הארץ של הקיבוץ הארצי, ומר גרשון, מקיבוץ מצר, השתתפו בהתנדבות בעבודה המשלחת במשך שבועיים.

האתר, ששטחו הוא כחמישה דונם, נמצא על גבעה מסולעת, המכוסה בחלקה שכבת קרקע בעומק מועט. בראש הגבעה נחפרו שלושה שטחים קרובים זה לזה A.B.C., ולפי תוצאות החפירות נוכל לשחזר את תולדות היישוב במקום. שרידי הבנייה הראשונים נמצאו בשכבה הנמוכה ביותר (3), שנחפרה על פני שטח מצומצם בלבד. תושבי המקום הקימו מבנים אלה על-פני סלע, שיושר לעתים בעזרת מילוי של אבנים קטנות. בתקופה מאוחרת יותר נבנו כאן בתים מלבניים בעלי קירות מתעגלים. בתים דומים הוקמו ביישוב זה גם בתקופה שלאחריה. אורך אחד החדרים היה כ-8.5 מ', רחבו — כ-4 מ', והוא הותקן מאבני גוויל, שנשתמרו לעתים בגובה של 3—4 נדבכים. משנהרס היישוב האחרון בשטח זה, או נעזב מתושביו, כוסו המבנים בשכבה עבה של אבני גוויל בגודל שונה; וכך נוצר מעין גלעד, שצורתו מגלגלה ושגבהו במרכזו מגיע למטר וחצי בקירוב. אין אנו יודעים מה היה תפקידו של מבנה זה, אך מכל מקום ברור, שהוא מאוחר למבנים של השכבה העליונה.

על החפירות במצר

על-פני כל האתר היו חצובים בורות מעוגלים בעומק שונה. מתוך התעלות הקטנות, החצובות בסלע המשופע והמוליכות לבורות, יש להסיק בוודאות, שהם שימשו לאגירת מים. על ידם נמצאו "ספלולים" cupmarks שנחצבו, כנראה, יחד עם הבורות הגדולים.

הממצא של שתי השכבות העליונות (זה של השכבה התחתונה עדיין מועט הוא מכדי שאפשר יהיה לקבוע את אפיו) מורה על התקופה הכלקוליתית. הוא כולל כלי חרס, אבן, עצם ומתכת. כלי החרס והאבן קרובים במיוחד לכלים הידועים מהתרבות הע'סולית. בכללם מוצאים אנו בזיכים, קעריות קטנות בצורת פערורים, כדים, קערות בעלות רצועה בולטת בהונה, ידיות-נקב זעירות ועוד. בין כלי-האבן יש לציין את הקערות המקושטות קישוט חרוט על השפה. כמורכן נמצאו כלי-חרס בעלי צורות וקישוטים מהפרק המאוחר של התקופה הכלקוליתית ("תרבות יזרעאל"). עם אלה נמנים בראש ובראשונה כלי מרוקים אפור; כלי בעלי ידיות-אוזן גבוהות; פערורים מקושטים קישוט חרוט; ידיות-מדף בהונות ומורמות, ואף מקופלות במקצת; כמה חרסים מעוטרים במשיחת צבע ואחרים מחופים חיפוי פסים. הממצא החשוב ביותר הם המישה כלי-מלאכה עשויים נחושת, ובכללם שלושה קרדומים ושני אומלים. אלה הם כלי-העבודה הראשונים העשויים נחושת מארץ-ישראל, שתקופתם ידועה בוודאות. נראה הדבר, שבכלים אלה השתמשו — בין השאר — לחציבת הבורות לאגירת מים, שנוכרו למעלה.

המבנים והממצא שנחשפו במצר מעידים על יישוב-קבע מפותח. היה זה, כנראה, אחד היישובים בדרך העתיקה, המוליכה מגת כרמל (ג'ת) דרך מצר והמת-חברת אל "דרך הים" שעל-יד תל אל-אסאור. תחילתו נעוצה בסוף התקופה הע'סולית (3,400 לפסה"ג בקירוב), והוא היה קיים מאה עד מאה המישים שנה בערך. זהו פרק-זמן, המהווה את ראשיתו של שלב-המעבר לתקופת הברונזה הקדומה.

מ. דותן